

Ballai Zoltán

Kolozsvár

Kéziratos kátémagyarázatok teológiai vizsgálata*

„Hasznos azért felette igen, hogy a Catechismusi tanítás nem csak élő nyelven, hanem pennával is taníttassék, sőt a könyvnyomtatásnak mestersége által világnak eleiben is botsáttassék.”**

1. A kátémagyarázatok kutatásának eddigi eredményei

A Heidelbergi Káté magyarázása szószéken vagy katedrán ma már alig van gyakorlatban Magyar Református Egyházunkban. A kátémagyarázatra, a kátéprédikációra manapság már alig találunk példát egyházi kiadványaink sorában, s talán egy kézen meg lehetne számolni, hogy hány jelent meg az utóbbi száz esztendőben. Igaz, korábban sem jelent meg több kátémagyarázat, de sokat legalább kézzel másolt formában terjesztettek, mert a lelkipásztorok és tanárok századokon keresztül igényelték az újabb kátémagyarázatokat.

Sokan azt állítják, hogy a mai ember identitászavarban szenved. Ha valakit megkérdezzük: „te miért neveztetel keresztyénnek?“, zavarban van, vagy nem tud választ adni rá. Sok református sohasem hallott a Második Helvét Hitvallásról. Általános zavart kelt az olyan kérdés, amely reformátusságunk, református hitünk sajátosságai, „mássága” felől érdeklődik, s a válasz pedig ez: „Nálunk fehér a templom és nincs kereszt.” Ez pedig nem egy társadalmi réteg jellemrajza, hanem legtöbb református egyháztagunké. A feljegyzések arról szólnak, hogy régen a kevésbé művelt református is bármikor kapható volt dogmatikai vitára, ugyanis annyira felkészítették a „hit ágazatiból”. A Káté és a benne foglalt hitigazságok ismerete a mindennapi élet táplálója és éltetője volt. A „Jézus Krisztus tulajdona vagyok” hit-tudat természetes volt mind a gazdag, mind a szolga száján, mert egy templomban együtt tanulták meg életre szólóan: „Mi életben és halálban egyetlen vigasztalásod?”

A kátémagyarázatos teológiai irodalom nem tesz ki könyvtárakat, inkább csak egy polcnyit. Ebben a tekintetben az egyháztörténelem tett a legtöbbet, ugyanis többé-kevésbé számba vette az idők során megjelent munkákat. Ilyen például a *Studia et Acta Ecclesiastica* sorozat első kötetében fellelhető

* Elhangzott az *Igehirdetés – hitvallás – káté* témájú konferencián, 2003. november 7-én.

** Szilágyi István: *Az vallásról és az igaz hitnek némely ágazatiról való tracta*. 1746.

tanulmányok sora, amelyek *A Heidelbergi Káté története Magyarországon* kötet-címmel jelentek meg Bartha Tibor szerkesztésében.¹ Ebben három olyan dolgozatot olvashatunk, amelyek ennek az előadásnak témájához kapcsolódnak: Czeglédy Sándor: *A Heidelbergi Káté magyarországi magyarázatainak története 1791-ig*; Bucsay Mihály: *A Heidelbergi Káté magyarázatának története 1791-től napjainkig* és Módis László: *A Heidelbergi Káté magyarországi irodalmának bibliográfiája 1563-tól 1964-ig*.² Ezen a köteten kívül több értékes tanulmány jelent meg az elmúlt században, ám mindenüknek fő hiányossága, hogy egyrészt inkább csak a Trianon utáni Magyarország területén megjelent munkákról beszélnek; másrészt csupán néhány említi meg a kéziratok kátémagyarázatokat.³ Ezekon kívül itt-ott az egyháztörténeti és a homiletikai szakirodalom hivatkozik a kátémagyarázatokra, s ezek a témának általában csupán egy-két oldalas bevezetését adják. *A Heidelbergi Káté története Magyarországon* című kötet megjelenése óta pedig majdnem minden olyan munka, amely Erdély vagy Magyarország egyháztörténetével foglalkozik, csupán átveszi az ebben közölt anyagot, illetve bőven inspirálódik a kötetből.

A Dunántúli Református Egyházkerület követendő példát mutatott, amikor 1963-ban körlevél útján kérte a lelkipásztorokat a gyülekezetek tulajdonában lévő Heidelbergi Káték és kátémagyarázatok felmérésére.⁴ Tudtommal eddig még nem készült pontos felmérés olyan tekintetben, hogy Románia⁵ köz- és magánkönyvtáraiban hány és milyen kiadású Heidelbergi Káté, illetve kátémagyarázat lelhető fel. Egy ilyen felmérés nálunk is hasznos lehetne az egyház és a teológiai tudomány szempontjából. *A Heidelbergi Káté története Magyarországon* már említett tanulmányai többször utalnak az Erdélyben fellelhető kéziratok példányaira. Mulasztásunk azért is nagy Erdélyben, mivel a lelkipásztorok és a teológiai hallgatók közel két évszázadon át kézzel má-

¹ Bartha Tibor (szerk.): *A Heidelbergi Káté története Magyarországon. Studia de historia Catechismi Heidelbergensis in Hungaria collecta 1563–1965. Studia et Acta Ecclesiastica, I. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1965.*

² Ld. Bartha Tibor (szerk.): *A Heidelbergi Káté története Magyarországon*, 131–168.; 205–260. és 301–339.

³ Ld. pl. Erdős József: *A Heidelbergi Káté története és irodalma külföldön és hazánkban*. In: *Protestáns Szemle* 1891, 394–406. Nagy Géza: *Fejezetek a magyar református egyház 17. századi történetéből*. Ráday Gyűjtemény, Budapest 1985 [!1986]. Enyedi Andor: *A magyar református kátéirodalom*. Debrecen 1928. Imre Lajos: *A Heidelbergi Káté magyarázata templomainkban*. In: *Református Szemle* 1939, 557–580. Juhász István: *A Heidelbergi Káté XVI–XVIII. századi kiadásainak jelentősége egyházunk történetében*. In: *Református Szemle* 1963, 79–93.

⁴ Ld. Békefi Benő – Kádár Imre: *Egy tervbe vett dunántúli Heidelbergi Káté kiállítás előkészítése...* In: *Református Egyház* 1963/7, 168.

⁵ Itt szándékosan mondok Romániát és nem Erdélyt, ugyanis kutatásaim alapján került felszínre az, hogy a román hatóságok némely 1700 előtti kéziratot Bukarestbe szállítottak, a Román Akadémia (központi) Könyvtárába. Legalábbis ez a hivatalos válasz a megyei állami levéltárakban már nem található kéziratok sorsáról.

solták a kátémagyarázatokat a nyomtatványok magas ára vagy a politikai hatalom nyomása miatt.

Habár az utóbbi közel száz esztendőben divatos volt a Heidelbergi Káté kutatása, ezzel kapcsolatban még ma is sok a megválaszolatlan kérdés, s míg a magyarországi teológusok lerótták a maguk adósságának nagy részét a Káté 400 éves évfordulója alkalmával, addig ez Erdélyben nem történt meg. Igaz, a *Református Szemle* 1963-as évfolyamában megjelent írások szerzői próbát tettek erre, de a tanulmányok nagyobb része inkább csak tájékoztató, és csupán megjegyzi az e téren mutatkozó hiányosságokat.⁶ Régi adósságot igyekszem leróni, amikor a kátémagyarázatok számbavételére és részleges tartalmi, minőségi ismertetésére vállalkozom.

A mi felelősségünk legalább számon tartani a kátémagyarázatokat és elkerülni a korábbi nemzedékek mulasztását, ugyanis félretették és majdhogynem elfeledték a Heidelbergi Kátét is.

2. A kátétanítás kezdetei a magyar református egyházban és kezdeti módszereinek rövid történeti áttekintése

1590 és 1660 között a Károli Biblia csupán négyszer jelenhetett meg magas ára miatt, a Heidelbergi Kátét viszont magyar nyelvterületen huszonnyolcszor adták ki magyar, latin vagy román nyelven. Ez a tény önmagáért beszél. Nem mintha, a református hitre tért hívek többre tartották volna a hitvallási iratot a Szentírásnál, hanem azért, mert egyrészt meg voltak győződve arról, hogy az teljes egészében összecseng a Bibliával; másrészt a gyülekezeti tagok és lelkipásztorok ezt jóval kisebb áron szerezhették be maguknak. Alstedius is ilyen értelemben nevezi a Heidelbergi Kátét „Kis Bibliá”-nak.

A Heidelbergi Káté a dordrechi zsinaton emelkedett egyetemes hitvallási rangra, mivel ez *Isten Igéjével mindenben megegyezik, tehát az igazhitű keresztyén tannak nagyon pontos összefoglalása*. A zsinat három fokozatot állapított meg az iskolai oktatásban: 1. a legkisebb növendékeknek meg kell ismerniük a hitélet elemeit: az Apostoli Hitvallást, a Tízparancsolatot, a Miatyánkot, a sákramentumokat, az egyházfegyelmet és az imádságot; 2. a serdülőknek a káté rövidített változatát kell elsajátítaniuk; 3. a felsőbb osztályokban pedig meg kell tanítani a teljes kátét. Ugyancsak elrendelik, hogy az ifjúság is legyen jelen a kátémagyarázatos istentiszteleteken, továbbá, hogy a lelkész és egy presbiter vezetésével építő beszélgetések tartassanak a hitvallás főbb ágazatairól. Magyar nyelvterületen már a dordrechi zsinat előtt⁷ életbe léptették a Kátét magyarázó és tanító istentiszteleteket. A gönci zsinat (1566) így rendelkezik:

⁶ Ld. pl. Dávid Gyula: A Heidelbergi Káté a Pfalzi Egyházi Rendtartásban. In: *Református Szemle* 1963, 104–110. Nagy Géza: Egy ismeretlen kátékiadásunk története. In: *Református Szemle* 1963, 104–110. Juhász István: *i. m.* In: *Református Szemle* 1963, 79–93.

⁷ A vasárnap délutáni kátémagyarázatos istentiszteletet már a Heidelbergi Káté megjelenésének évében, vagyis már 1563-ban gyakorlattá teszik Heidelbergben, és

„V. Az apostoli hitvallást és Úri imádságot kátészerűen kell magyarázni [...]”⁸

A debreceni zsinat (1567) az ún. *Nagyobb Cikkek*ben ezt fogalmazza meg:

„53. A kátét, azaz a hitformának, úri imádságnak és tíz parancsolatnak összevont és rövid magyarázatát fenn akarjuk tartani az egyházban, hogy legyen az bevezetés a tökéletesebbekre is.”⁹

Felső-Magyarországi cikkek (1595) pedig ezt tartalmazzák:

„10. A kátét tanítani kell, még pedig mindenütt egyet és ugyanazt: A kátét nem kell elhagyni, hanem az ifjakat naponként szükség a keresztyén hit alapigazságaira oktatni, a.) hogy minekutána téjjel megelégtettnek szilárdabb eledelt is megbírhassanak. b.) Még pedig mindenütt egy és ugyanazon kátét kell tanítani, nehogy a lelkipásztor változásával a tudomány és oktatás alakja is megváltozzék, a hallgatók világos kárára.”¹⁰

A borsod–gömör–kishonti cikkekben (16. század vége) a következők állnak:

„10. Az egyházban a gyermekekről és ifjakról is gondoskodni kell. Azért a káténak, apostoli hitformának, úri imádságnak és a tízparancsolatnak összevont és rövid magyarázását fenn kell tartani, s a nyilvános gyülekezésben a szokott órákon és időben elő kell adni az egyházakban. Elsőben a Batizi azután a Siderius kátéját kell tanítani”¹¹

A tasnádi zsinat (1597) ilyen vonatkozású határozata így hangzik:

„2. Elhatározza a sz. zsinat, hogy a kátét az ifjúságnak az idők és körülmények tekintetbe vételével a szabott órákon szorgalmasan tanítani kell.”¹²

A 17. században, a marosvásárhelyi Ruber-féle törvényektől kezdve a Geleji kánonokig, mindegyre felhangzik ez a követelmény:

„1. Először is az egyház valamennyi szolgája a hit tételeit – az alaptételek és a keresztyén tanítás pontjai szerint egyaránt –, gondosan és a legnagyobb egyetértéssel, hűségesen megőrizték, és szent esküvéssel megerősítették. [...]”¹³

1566-ban már Amszterdamban és több más németalföldi gyülekezetben is bevett gyakorlattá válik.

⁸ Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Budapest 1881, 443.

⁹ Kiss Áron: *i. m.* 586–587.

¹⁰ Uo. 712.

¹¹ Uo. 725.

¹² Uo. 733.

¹³ Marosvásárhelyi zsinat, 1606. Ld. Bod Péter: *Erdélyi református zsinatok végzései 1606–1762*. Kolozsvár 1999, 32. „Principio omnium ecclesiar[um] ministri analogiam

8. A Kátét, amely bevezetés a keresztyén tanításba, nyilvános istentiszteleten adják elő a szokásos órában és alkalommal, az ifjúság képzésére. Hasznos lenne mindenütt megőrizni az egységes szöveget – az apostol e mondása szerint: az egészséges beszédeknek példáját megtartsd, amiket értőlem hallottál [1Tim 1,13], – nehogy megzavarodjék a tanulók zsenge elméje az eltérő szavak és mondatok miatt.”¹⁴

„1. A szász Kapitulumokról. Mivel a két kapitulumbéli sajói és tekei szász atyáinkiai ekkediglen a szent ministeriumban majd remissiorban voltak, hogysen mint kívántatott volna [...]. Comuni consensu végeztük, hogy ennek utána ők is aszerint adminisztráljanak az ekllesiában, mint mi, úgy hogy vasárnap kétszer, délyvest concio után katechizáljanak, hétfőn, kedden precest instituáljanak, szeredán, pénteken viszont predikáljanak.”¹⁵

A konfirmáció előkészítő mozzanatai közül Magyarországon általános volt a kátémagyarázó és -tanító istentisztelet gyakorlata. A kátétanítás anyaga a gyermekeknel „a keresztyén tan főbb fejezetei, a körösztyénségnek fundamentomi”, áttérőknél „a keresztyén hit elemi ismeretei” voltak. A dordrechti zsinati végzések szellemében a Heidelbergi Káté két formáját tanították az iskolákban (Gyulafehérvár 1634,¹⁶ Debrecen). Ezt a 66 kérdésre leegyszerűsített és átdolgozott Kátét¹⁷ Szenci Molnár Albert adta ki „az kisdedeknek könynyebbségekre... egy néhány imádságokkal egyetemben”. Nagy teret hódított a Káté hatása alatt készült Siderius-féle káté (Debrecen 1597),¹⁸ amely főleg a tiszántúli kerületben terjedt el, és 1785-ig több rendben is kiadták.

A 17. század elején, tizenöt évvel a dordrechti zsinat után Samarjai János a következőket írja a katekizációról és annak anyagáról (1636):¹⁹

fidei in fundamento et praecipuis doctrinae christianae articulis pro zelo et summo consensu fideliter retineant, atque sacramenti juramenti confirmant.”

¹⁴ Nagyenyedii zsinat, 1624. Ld. Bod Péter: *i. m.* 33. „VIII. Catechismum, qui est Isagoge ad Christianismum, in coetu publico usitatis horis et temporibus ad formandam juventutem proponant. Utile autem fuerit unam certam formam ubique retinere juxta illud Apostoli. Formam habe sanor[um] verbor[um], quae a me didicisti, ne diversitate verborum et sententiarum tenera discenti[um] ingenia turbentur.”

¹⁵ Uo. 39.

¹⁶ Alstedius, Joh. H.: *Catechismus Religionis Christianae compendiose propositus* [...]. Gyulafehérvár, 1634. A 77 kérdés-feleletből álló katekizmust a szakirodalom *Alsted latin kiskátéjaként* ismeri. Alsted a gyulafehérvári akadémia tanára volt 1629-től, Bisterfeld Joh. Henrich és Piscator Philipp Ludwig mellett. A külföldről hozott tanárok azt kérték a gyulafehérvári Collegium Academicumot alapító Bethlen Gábertől, hogy a Kollégiumban felállítandó nyomda elsőként a Heidelbergi Kátét nyomtassa ki.

¹⁷ *Kis Catechismus*. Herborn 1607, Hanau 1608, Oppenheim 1612.

¹⁸ *Kisdéd gyermekeknek való katechizmus, azaz a keresztyéni hitnek fő ágazatairól rövid kérdések és feleletek által való tanítás*. Debrecen 1597.

¹⁹ Samarjai János: *Az helvetiai vallason levő ecclesiáknak egyhazi ceremoniakjokrol és rend tartasokrol való könyvetske*. Lőcse 1636, 45–47. (Az *Catechismusról, avagy, a körösztyénségnek fundamentomiról* című fejezet.)

„I. Az Isteni szolgálatnak harmadik részét foglallyuk az ő szent igéjének tanulásában, mellynek két féle tanítása vagon: Első a Catechizálás, avagy a körösztényi hitnek fundamentominak magyarázattya. Második, a derék predikálás, melly a körösztényi tudománynak, a szent írásokból való bévebb tanítása.

II. Tanéttjuk azért a Catechismust, avagy a körösztényiségnek fundamentomát (melyben építettik a derék körösztényi tudomány) a régi Anyaszentegyháznak szokása szerént: mert így olvassuk az ÓTestamentombéli írásokban, hogy az együgyűeknek és az ifjaknak elméjékhez szabott tanuságok volt az öregektől. [...]

III. Midőn Catechismusra szoktattyuk a kisdedeket, és az öreg együgyüeket legelőször is a Mi-Atyánkra tanéttjuk őket [...].

IV. A Mi-Atyánk után tanéttjuk az együgyüeket az Credora, az az, a körösztényi hitnek vallására, melyben idvösségünkre való derék dolgok vannak; amint mindenik igéből és ágazatiból ki tetszik, mellyek a szent írásban szerte széllyel vannak megirattatván, a Hiszek egy Istenben peniglen rövideden be foglaltattanak a szent Apostol által.

V. Tanéttjuk ennek utána az együgyüeket a Tiz parancsolatra, mellyet az Isten kötött egy rövid sommában, és Moyses annál rövidebbé, mellyet idvözitönk is javallot volt. [...]

VI. Tanéttjuk ennek utánna a szent Sacramentomoknak is titkos tudományát, melyről szent Pál Apostol azt mondgya, hogy az is fundamentom [...].”

Ugyanebben a fejezetben szól Samarjai arról, hogy kiket kell tanítani:

„Egynéhány rendbéli embereket szoktunk penig tanítani a körösztényiségnek fundamentomira, 1. A pogányságból megtérőket, mind öregeket s mind kicsinyeket 2. Sidokat, 3. A körösztény emberektől származott kisded gyermekeket a mint Isten parancsolta, hogy a fiakat, leányokat tanétsuk, 4. Az együgyü öreg embereket, a mint Sz. Pál szólott a Corinthusbelieknek és a Sidoknak is [...].”²⁰

A kátétanítás módszere állandóan napirenden volt, amint az a zsinatok határozataiból is kitűnik. Már maga az a tény is, hogy a pfalzi mintára a kátét egyszerűbb, rövidített alakban adták ki és fokozatosan haladtak annak teljes megtanulása felé, gondos pedagógiai érzékre vall. Amikor pedig Keresztúri Pál közbevetett, eszméltető kérdéseket is felvett az eddigiek mellé, ez annak a jele, hogy a betanításon túl a magyarázás és az elmélyítés is bevett szokássá lett.²¹ De míg Keresztúri Pál főként a katolicizmussal szemben kívánja

²⁰ Samarjai János: *i. m.* 48.

²¹ Pl. az 1. kérdésnél: „Micsoda tenéked egyetlen egy vigasztalásod életedben és haláloedban? Ez hogy, akár élünk akár hallyunk, az Ure vagyunk [...]. Micsoda a keresztyéni vigasztalás? A bünbocsánat felől való bizodalom, mely léssen kegyelemből egyedül az Christus érdemejért.” Ld. Keresztúri Bíró Pál: *Csecsemő Keresztyen, melyet az Tekintetes és nagyságos Urak, az Rákoczi György és Sigmond Istennek segítségéből, az egész*

megerősíteni növendékei hitét, addig Medgyesi Pál²² arra fektet hangsúlyt, hogy személyessé tegye a tanoncok hitét, s ezért utasításokat ad a kereszthozódásra, a rendszeres imaéletre, az igével való táplálkozásra, az egyházi és társadalmi körökben tanúsítandó viselkedésre. Keresztúri Pál, Medgyesi Pál és követőik egyaránt vallják, hogy a káté csak eszköz a Szentírás és az abban közölt kijelentés megismeréséhez, ezért a folytonos bibliaolvasás nélkülözhetetlen a káté elsajátítása alatt és az után is.

Végül a Szenci Kertész Ábrahám által kiadott Heidelbergi Káté (1652)²³ a dordrechti zsinat szellemében ad részletes utasítást arra, hogy miként kell a tanulók három „classis”-át oktatni, hogyan kell elsajátítani a nagy hitigazságokat a szó szerinti betanulással, a Szentírás bizonyításával és az e célra kiválasztott kérdésekkel.

A 17–18. századi kátéoktatásnak fontos aspektusa volt, hogy a legtöbb tanító Ursinus Zakariás kátékommentárja alapján végezte a katekézist. Ursinus ezt vallja a katekézistről:

„A katekézis, a keresztyén tudománynak a tanulatlanok felfogásához alkalmazott magyarázata és ismétlése: megszerkesztve a prófétai és apostoli írásokból s biztos kérdésekbe foglalva, azaz a prófétai és apostoli tanítás kivonata, amit a kevésbé tanultaknak élő szóval adunk elő s tőlük megköveteljük.”²⁴

Érdeemes szem előtt tartanunk Ursinus tanácsát a katekézis céljáról:

„A tanítás célja a mi vigasztalásunk és idvességünk. Az idvesség a legfőbb jó élvezetében áll. [...] A legfőbb jó az, aminek birtokában boldogok, hiányában pedig boldogtalanok és nyomorultak vagyunk. [...]

A cél az, hogy erős vigasztalásunk legyen az életben és a halálban. Mert Isten az egész mennyei tanítást ezért tette nyilvánvalóvá s nekünk is

jelen valóknak nagy örvendezésekkel, dicséretesen és igen boldogul elmondottanak, mikor igaz vallásokban való szép épületekről abban az próbában biztonságot tennének, melyet az Erdély Országának Kegyelmes Fejedelme az Ur Vacsorája előtt kívánt hallani [...]. Fejér Varat, 1638 (A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárában fellelhető példányban – jelzete RMK 257 – valaki egy román nyelvű zsolnárfordítást írt be a 18. század elején.)

²² Medgyesi Pál: *Lelki A-Be-Ce az Christus Oskolájában az alsó Rendben bé állatandó Tsetsemöknek Közönségessen; Kiváltképpen pedig az méltóságos kegyes Fejedelem-Aszszonynak Lorantfi Susannának, approbb Tseledgyenek hasznokra. Edgy Istenfélő tudos Ánglus Tanétónak Irásából fordítottat* [...]. Gyulafehérvár 1645.

²³ *A keresztyén vallásra rövid kérdésekben és feleletekben tanító Catechesis* [...]. Várad 1652.

²⁴ *Corpus doctrinae Orthodoxae, Sive Catecheticae Explicationum D. Zachariae Vrsini Opus absolutum / D. Davidis Parei Opera extrema recognitum, Nunc autem emendatius & auctius Cum Indice Triplici Vno Caputum siue locorum Theologiae, altero rerum & verborum Tertio locorum Scripturae explicatorum.* Rhodius, Heidelbergae 1616. Magyar fordítását ld. Ballai Zoltán: *Theologia catechetica*. II. lelkészképesítői vizsgadolgozat. Kézirat II. 2004, 16.

leginkább ezért kell azt tanulnunk. A lényeg az, hogy hit által a Krisztusba vagyunk beoltva, s Krisztus által az Istennek kedvesek a vele megbékültek, úgyhogy ő gondot visel ránk és megtart örökké.”²⁵

Végül pedig meg kell említenünk azt is, ugyanis ez különösképpen témánkba vágó, hogy sok fennmaradt kátémagyarázat teológushallgatóknak, lelkészjelölteknek készült. 1646 óta a Heidelbergi Káté szimbolikus könyvünké lett, s ez szükségessé tette azt, hogy ezzel tudományos szinten foglalkozzanak. Ez főleg az ellenreformáció idején vált gyakorlattá teológiai katedrákon, s nem utolsósorban akkor, amikor Habsburg nyomásra a Heidelbergi Káté az iskolák falai közé szorult.

3. A kátémagyarázatok osztályozása és meghatározása

Amint már hallottuk, a teológiai szakirodalom nem volt bőkezű a kátémagyarázatok tekintetében, ebből kifolyólag – legalábbis tudtommal – szempontok szerinti osztályozása még nem készült, s így az általánosan bevett terminológia is hiányzik a szakirodalomból. Ezért megkíséreltem a kátémagyarázatok osztályozását a kutatásaim során fellelt 21 kéziratos kátémagyarázat alapján, figyelembe véve azoknak feldolgozási módszereit, ugyanis ennek hiányában elvesztődne a szavak útvesztőjében, s emellett mindig meg kellene magyarázni, hogy a tárgyalt kátémagyarázatok milyen jellegű elveket követnek. Kutatásaim eredményeként a következőket sorolhatom fel:

1. egyszerű kátémagyarázat, a Heidelbergi Káté 129 kérdés-felelete alapján;
2. egyszerű kátémagyarázat a Káté 52 úrnappja (ún. *Domínicák*) szerint, amely a leginkább követi a legjobban az Ursinus-féle kátémagyarázati stílust;
3. egyszerű kátémagyarázat gyermekeknek, a kérdések vázlatos áttekintésével;
4. részleges kátémagyarázatok, különböző alkalmakra és témákról;
5. prédikációk a Káté alapján, *textus nélkül*;
6. prédikációk a Káté alapján, *bibliai textussal*; ún. *sermonibus explicata* magyarázatok, amelyre Philipus Lambergius²⁶ már 1620-ban példát adott;
7. elmélgedések, értekezések a Káté fonalán;²⁷

²⁵ *Corpus doctrinae Orthodoxae, Sive Catecheticae Explicationem D. Zachariae Vrsini Opus absolutum*, 35.

²⁶ Lambergius, Philipus: *Catechesis Religionis Christianae quae in Belgii et Palatinatus Ecclesiis docetur, sermonibus LII explicata* [...]. Hanoviae 1620. Eddig három példányát leltem fel az erdélyi könyvtárakban, s úgy látszik, eléggé népszerű volt a kátémagyarázók körében.

²⁷ Ld. pl. Sibelius Casparus: *Meditationes catecheticae, in quatuor partes divisa, quibus capita religionis christianae in Catechesi Palatino-Belgica comprehensa et tradita, secundum theoriam et praxin, perspicue exponuntur, atque a calumniis et cavillationibus adversariorum ac inprimis a considerationibus Remonstrantium nerveose vindicantur. Praemissa sunt Prolegomena et Paralipomena quaedam catechetica* [...]. Amsterdam 1646. (Első kiadás.)

8. *annotált kátémagyarázatok rövid, pár soros magyarázó mondatokkal.*²⁸

Nagy Barna „fundamentumok”-nak nevezi a felosztás 3. pontja alatt álló kátémagyarázatot (egyszerű kátémagyarázat gyermekeknek). Ezek tulajdonképpen a szó legszorosabb értelmében tankönyvek, természetesen a kérdésekre feleletek formájában és a Heidelbergi Káté hollandiai, rövidített tartalmú kiadásai alapján készültek. Véleményem szerint annyiban tekinthetők kátémagyarázatoknak, hogy – szem előtt tartva a gyermekek befogadóképességét – kibővítenek, esetleg átfogalmaznak egy-egy kátékérdést, illetve körülírják és megmagyarázzák a nehezebben érthető fogalmakat. Ilyenek nálunk is megjelentek, sőt egy-egy ilyen példány kéziratban is maradt. Azt viszont nem tudtam megfejtetni, hogy Nagy Barna bibliográfiai jegyzéke miért csak 1828-ig követi ezeknek sorát. Mivel ezek nem kapcsolódnak szorosan témánkhoz, itt csupán lábjegyzetben sorolok fel néhány olyan kátémagyarázatot, amely nem lelhető fel Nagy Barna bibliográfiájában.²⁹ A jövőre nézve, ezeket is fel kellene dolgozni, annál is inkább, mivel nyomtatott, illetve kéziratban változatai feldolgozatlanul hevernek könyvtárainkban.

E kátémagyarázatok alapja, mintája, forrásműve majdnem minden esetben a Pareus David szerkesztésében megjelent Ursinus-féle kátémagyarázat, amelyet a hűségese „tanítványok” mindegyre kiadnak külföldön, valamint a 17. század elején megjelent más kátémagyarázatok, például a következő szerzőktől: Drusius Johannes, Alting, Anhorn Barthold, Philippus Lambergius, Lubbertus Sibrardus, Sibelius Casparus stb.

Visszatérve, már első ránézésre megállapíthatjuk, hogy a fentebbi nyolcas felállítás négy típusra szűkíthetjük, éspedig: katedrán (tanteremben) elhangzott kátémagyarázatok (1., 2., 4.), szószéken elhangzott kátémagyarázatok (5., 6.), „olvasásra szánt” kátémagyarázatok (7.) és végül kézikönyvszerű kátémagyarázatok (8.).

Az első két kátémagyarázati módozat között az az eltérés, hogy egyes szerzők külön-külön tárgyalják a Heidelbergi Káté minden kérdését, mintha nem lenne közöttük „összefüggés”, azaz hogy mindeniknek eleje és vége van. Továbbá: a 129 kérdést egyenként magyarázó szerzők sokkal aprólékosab-

²⁸ Ld. pl. Vásárhelyi-Tőke István: *Annotationes in Catechesin Palatinam, in usum studiosae Juventulis*. Kézirat.

²⁹ Keresztúri Bíró Pál: *Keresztényi Hitnek fő Ágazatának Fundamentomi: mellyek az Öreg Catechismusból rövid Kérdésekbe és Feleletekbe bé-foglaltattak és elsőben Belga nyelven ki bortsáttattak; mostan pedig a Kisdetek épületekért Magyar nyelvre fordítattak*. Váradon, 1654-ben. *Bevezetés a Hitvallás fundamentominak esméretébe, melyet írt egy atya szeretett fiának számára*. Kolozsvárt, 1827, 1835. *Fundamentomi a keresztényi hitnek fő ágazatának, mellyek az Öreg Catechismusból rövid Kérdésekbe és Feleletekbe bé-foglaltattak és elsőben Belga nyelven ki bortsáttattak: annak utána, a kis-dedeknek épülésükre Magyar nyelvre fordítottattanak*. Kolozsvárt S. Pataki József által, 1753. Látzai József: *Kisdetek katekizmusa, azaz a keresztény hit s kegyességnek fő ágazatai. Együgyű kérdések s feleletekbe szedve, kisdetek tanulók számára*. Kolozsvár 1829 (5 kiadást ért meg), Marosvásárhely 1843.

ban foglalkoznak a szöveggel és a benne megfogalmazott hitigazságokkal. A rövid bevezető rész után egyenként következnek a kérdések, tehát nem vasárnaponkénti csoportosításban. Minden kérdés magyarázata summázással kezdődik, amely után kérdés-felelet formában a téma kifejtése következik. Az első kérdés kapcsán itt oldalakon át olvashatunk arról, hogy mi a vigasztalás, miért kezdődik éppen ezzel a katekizmus, hogy a második kérdés magyarázata most már a bűn és nyomorúság, a megváltás és hálaadás szempontjából tárgyalja újból a vigasztalást.³⁰ Mindkét variáns szerzői Ursinust követik, mert ő is kérdésről kérdésre építi fel kátémagyarázatát, viszont ott, ahol a tartalom megköveteli ezt, külön fejezeteket iktat be. Például az 54. kérdés kapcsán beilleszti *Az Istennek eleve elhatározásáról (De aeterna Dei praedestinatione)* című fejezetet, amelyben kilenc alegységben ad választ a következő kérdésekre: 1. *Van-e eleve elhatározás?* 2. *Mi az eleve elhatározás?* 3. *Melyek az eleve elhatározás okai?* 4. *Melyek az eleve elhatározás következményei?* stb. Ezt a fejezetet példaként azért említem meg, mivel egyesek azt tartják, hogy a Heidelbergi Kátéből kimaradt a reformátori predestinációtan. Ursinus magyarázási módszeréhez tartozott az is, hogy pontokba szedve fogalmazta meg a lehetséges ellenvetéseket, majd leírta ezeknek cáfolatait. A magyarázók szívesen alkalmazták ezt a módszerét is.

3.1. A katedrai kátémagyarázat

A katedrai kátémagyarázatok leginkább az iskolák felsőbb osztályai vagy specifikusan a lelkészjelöltek számára készültek (hangzottak el), s legtöbbjük kéziratban maradt fenn valamelyik tanítvány jegyzetelésében, de az is megtörtént, hogy a tanár kérte magyarázata lejegyzését, amint ez Pósházi János (1684) vagy Kaposi Juhász Sámuel³¹ kéziratából is kitűnik. Ursinus kommentárjának második kiadásából pedig a következőket tudhatjuk meg Pareus David előszava alapján:

„[...] Ursinus a Katechézis magyarázatait nem írta le s nem is diktálta le. Nem hogy azok valaha is kiadattak volna, hanem a sokévi ismétlések elterjedtek s a szorgalmasabb tanulók hamarosan, sőt néha lopva leírták (mert Ursinus azt akarta, hogy minden a lelkekbe legyen leírva s ne a papírra), végül különböző módokon megsokasodtak.”³²

³⁰ Ld. pl.: Pósházi János: *Igazság Istájpja*. Sárospatak 1669.

³¹ Kaposi Juhász Sámuel: *Isten beszédének első betűje, azaz A Palatina vagy a Heidelbergi Kathekizmusnak olyan világos, rövid kérdésekben és feleletekben való Magyarázattya, mellyel, mint egy Abéce által, az Isten, a Próféták, Apostolok és az Evangyélisíták által, kijelentett titkos akarattjának (:Beszédének:) kevés munkával való megértésére, és az Idősegről való mélylyesges Tudományban való öregbülésére tanítatnak, az idővel és értelemmel Tsetsemök.* [h. n., é. n.]

³² *Corpus doctrinae Orthodoxae*, 4. (Pareus előszava az 1616-os kiadáshoz).

Némely kézirat jegyzetelője még ilyesmit is megörökített egy-egy úrnapi magyarázatának végén: „Lecke vége. Amen.”

Arra is van példa, hogy a diák szó szerint rögzíti a tanár szavait:

„Minthogy azért minékünk is a szándékunk, hogy ha lehet LII. Letzkékben e Catechismust által tanítsuk, vegyük fel e mostani órán az első Úrnapiját.

A Meny Országának első grádsára már fel-léptünk. Következik a 2dik ebben a XII dik kérdésben, ahol öt dolgok vannak [...].”³³

A „katedrai” kátémagyarázatok jellegzetes vonása még az is, hogy nem közlik a Káté szövegét. Ennek okát kátémagyarázatában Szilágyi István fogalmazza meg:

„[...] ma is lássuk azt, hogy akik Catechetica Predikatziokat mondanak a Templomban, azok többire kérdések és feleletek nélkül szokták tanítani a Gyülekezetet. Így szintén én is mostan, mint hogy nem gyermekek előtt teszem Catechetica leckémet, hanem theologus Deákok előtt, nem lépem arra ki, hogy elmondott letzkéimet (revocállyam) kérdések és feleletek által előkérdezzem hallgatóimtól.”³⁴

Ezzel szemben minden kátémagyarázatban ezzel a latin vagy magyar rövidítéssel találkozunk a nehezebb kérdések tárgyalásánál: „vide Cath.” vagy „lásd a Catech.” Sőt ilyenekkel is: „vide auctorem” vagy „Lásd a kérdés alatt a Locusokat” és „Vide Ursinum”.

A kutatók különben már megállapították, hogy a kátémagyarázatok közül egyedül Keresztúri Pál: *Csecsemő Keresztyén* [...] írása közli a Heidelbergi Káté teljes fordítását,³⁵ igaz, ez sem az ő fordítása, hanem az előző fordítások (Huszár és Szárászi) ötvözése.

3.2. A szószéki kátémagyarázat

A nemzetközi szakirodalom a szószékről elhangzó kátémagyarázatokról beszél a legtöbbit. Hasznosságuk kérdése újra és újra felmerül az egyházi fórumokon és szakemberek összejövetelén. Noha a Romániai Református Egyház *Kánonja* (1999) előírja a lelkészeknek a kátémagyarázatos alkalmakat,³⁶ manapság mégis nagyon kevesen gyakorolják ezt. Am a 2000-től érvénybe léptetett Istentiszteleti Rendtartás elődjével ellentétben már nem rendelkezik

³³ Szilágyi István: *i. m.* 165.

³⁴ Uo. 132.

³⁵ Czeglédy Sándor: A Heidelbergi Káté magyarországi magyarázatainak története 1791-ig. In: Bartha Tibor (szerk.): *A Heidelbergi Káté története Magyarországon*. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1965, 131–168.

³⁶ 34. §. „A lelkészeknek [...] mind bibliai és kátémagyarázatainak egyházunk hitvallása szerint a keresztyén vallásos érzületet építőknél, a hitbéli meggyőződést erősítőknél kell lenniük.”

a vasárnap délutáni kátémagyarázatos istentiszteleti alkalom felől. Hogy ezt kifejejtették-e, akárcsak a bűnbánati istentiszteleti alkalmak rendjét, nem tudom, azt viszont igen, hogy a gyülekezetek igényelnék ezt, mert hiányát érzik, hasznosságáról (ezt tapasztaltam 2002-ben a Hodgyai Református Egyházközségben, majd 2010-ben a Kolozsvár Felsővárosi Egyházközségben tett egész éves vasárnap délutáni kátémagyarázatos istentiszteleti szolgálataimban), módszereiről pedig manapság is sokat beszélnek az egyházban, habár a lelkészek úgy vélekednek, hogy ez idejétmúlt irat stb.³⁷

Nagyon érdekes, hogy az, amihez református egyházunk közel 400 éven át ragaszkodott, milyen hamar kikopott a köztudatból. Ha a már felsorolt zsinati végzéseket nézzük, kiderül, a zsinat mindig szigorúan előírta az ilyen jellegű istentiszteleti alkalmakat. Hasznosságukat nem a történelmi hagyomány ápolásában látták (emellett manapság sok pro és kontra vélemény fogalmazódott meg), hanem abban, hogy ez értelmet ad a keresztyén nevünk mellett álló *református* jelzőnek.

A szószéki kátémagyarázatok tehát kétfélék: bibliai textuson, illetve a Káté kérdés-feleleteire alapulók. Szilágyi István előbb idézett mondataiból is kiderült, hogy egyes lelkészek csak utalnak a kátékérdésekre, mások meg azt veszik fel alapnak. Az viszont biztos, hogy az egyházban az a szószéki kátémagyarázat honosodott meg jogosan, amely a Szentírásból felvett alapigére épül, ugyanis minden prédikációnak bibliai igén kell alapulnia, különben az nem lenne ige-hirdetés. Ez a Heidelbergi Káté gyülekezeti jellegéből fakad, ugyanis erre mutat még az is, hogy „születési” helyén, Heidelbergben, a fejedelemség egyházközségei által elfogadott istentiszteleti rendben, az ún. *Pfalzi Egyházi Rendtartásban* (1563 novembere), pontosan középen helyezkedik el a keresztségről és az úrvacsoráról szóló részek között. Fontos és érdekes, hogy ebben a Heidelbergi Káté teljes szövegét közlik. Ez pedig arra utal, hogy a Heidelbergi Káté az egyház hivatalosan elfogadott hitvallása, viszont nem önmagában van értéke a reformált egyházban, hanem szerves része a reformált gyülekezetek istentiszteleti „ékes rendjét” szabályozó rendtartásának. Karl Barth a következőket mondja erről:

„A Heidelbergi Káté nem különálló elmélkedések könyve, hanem már külsőleg is, szervesen beépül az istentiszteleti rend középpontjába [...]. Ebben kifejezésre jut, hogy ezen a helyen, a keresztség és az úrvacsora között, az embernek csak egyetlen vigasztalása van, mégpedig az, amelyről az alapvető első kérdés beszél, továbbá itt, e helyen mindenki felszólítást nyer, hogy e vigasztalással magára nézve számot vessen. E kettőt, magát a vigasztalást és a vele való leszámolást nem lehet egymástól elválasztani.

³⁷ Az Erdélyi Református Egyházkerületben 1939 novemberében tették kötelezővé a gyülekezetekben a Heidelbergi Káté rendszeres magyarázatát.

Nincs megvigasztalt élet a vigasztalás ismerete nélkül, és nincs igaz ismeret a megvigasztalásról, ha azt az élettől függetlenítjük.”³⁸

A tan és az istentiszteleti élet rendje szétválaszthatatlan egységet alkot, s ebben a formában a Heidelbergi Káté a két sákramentumnak, de az egész istentiszteletnek mértékadó és irányító eszköze (normája). Hasonlással: a káté az a mécses, amely a világító szövétnek, Isten kijelentett Igéjét tartja a hívek elé, hogy azok világosságban járjanak minden életmegnyilvánulásukban. Normát mondtam, mert például a rendtartás előírja a keresztséggel kapcsolatban a szereztetési ige magyarázatát, és pedig a Heidelbergi Káté keresztségről szóló tanítása alapján. A rendtartás negyedik része pedig a megkeresztelt katekizmusáról szól, hogy tudniillik a Kátét vasárnapokon és ünnepnapokon, mielőtt a lelkipásztor prédikálni kezdene, az aznapi kátérészt világosan és értelmesen felolvassa. Kátémagyarázatos istentiszteleteink eredetét is ebben a rendtartásban kell keresnünk, ugyanis az 5. részben előírja a minden vasárnap délutáni kátéprédikációk tartását, a felolvasott részek egyszerű és rövid magyarázatát és a Tízparancsolat felolvasását.

Ursinus egyik 1563-ban írt levelében panaszolja el, hogy túl sokat kell dolgoznia.³⁹ Ugyanis az előljárók kiegészítették feladatait a vasárnap délutáni kátémagyarázatos istentisztelettel is, amelyet addig Olevianus végzett.

Szathmárnémeti Mihály: *Dominica Catechetica* című, latin nyelvű munkájának előszavából megtudjuk, hogy milyen volt a kolozsvári kátémagyarázatos istentisztelet a 17. század közepén. A szoros értelemben vett katekizálás, a kátékérdések és -feleletek magyarázása és tanítása vasárnap délután egy és két óra között történt. Ezután következett az istentisztelet az egész gyülekezet jelenlétében, amikor is a soron következő részt a megfelelőképpen kiválasztott textus alapján fejtegették és alkalmazták. Szathmárnémeti meg volt győződve afelől, hogy a prédikációk gyümölcstelenek maradnak a katekizáció nélkül, ugyanis „ez az oka nemzetünk durva barbárságának”.⁴⁰

Kaposi Juhász Sámuel kátémagyarázatának előszavában, amelyet a 18. században oly nagy előszeretettel másoltak a teológusok, ezt írja:

„Eleinte sokan e könyvet kárhoztatták, de minekutánna figyelmesebben meg olvasták helybe hagyták. Sőt a Belgiumi Ecclesia is 1566-ban azt végezte, hogy a dellyesti Prédikációk helyett magyaráztassék. Innen jött e Régula a Magyar Ekklesiáknak Canonai közé [...]”⁴¹

³⁸ Barth Károly: Bevezetés a Heidelbergi Kátéhoz (ford. Gudor Lajos). In: *Református Szemle* 1963, 304–317.

³⁹ Az idézetet pontosan közli Hollweg, W.: *Neue Untersuchungen zur Geschichte und Lehre des Heidelberger Katechismus*. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1961, 137.

⁴⁰ Szathmárnémeti Mihály által írt *Dominica Catechetica* egyik példányát a Heidelbergi Egyetem könyvtárában is őrzik. (*Dominica Catechetica, Sive Conciones Catecheticae secundum Catechesin Palatinam* [...]. Kolozsvár 1677.)

⁴¹ Kaposi Juhász Sámuel: *Az Heidelbergai Catechesis Magyarátja*. [h. n.] 1699, 4.

Ugyanebbe a besorolásba esnek az olyanok, amelyeket a fejezet elején így neveztem: részleges kátémagyarázatok, különböző alkalmakra, témákra. Ez olyan kátémagyarázási forma, amely többé-kevésbé mindig megvolt az egyházban. Ide sorolom a Tízparancsolatról, a Miatyánkról, az Apostoli Hitvallásról szóló magyarázatokat. Míg az első kettő egyértelműen a Bibliából vett textusokra épül, az utóbbi már nem. Azért neveztem őket kátémagyarázatoknak, mert ezek a „hit summái”, amelyekről szó volt már, és a Káté részét is képezik.

Samarjai János is ezt a kátémagyarázási formát írja elő a már említett ágendájában. Ilyen Beythe István könyve is a 16. századból,⁴² de ismeretes az is, hogy Augustinus (354–430) is tartott prédikációkat a Credo és a Tízparancsolat alapján. Jeruzsálemi Kyril szintén a Credót magyarázta 350 körül, és a sákramentumokról, a keresztyén istentiszteletről prédikált. A kátémagyarázatos prédikáció tehát már az egyházatyák korában a katekizálás egyik eszköze volt.

3.3. Az olvasásra szánt kátémagyarázat

A harmadik csoport az olvasásra szánt elmélkedések (7.), vagy értekezések a káté fonalán. Ezek olyan olvasásra szánt elmélkedések, amelyekben a szerző a Heidelbergi Káté duktusát követi és a kérdés-feleletben megfogalmazott hitgizságok felett elmélkedik. Nem tér ki minden kérdésre, de érinti a részletesen nem ismertett kérdések tartalmát is. Ezeket különben teológiai értekezéseknek is lehet tekinteni, ugyanis tudományosságukban messze meghaladják az előbbieket. Emellett: míg a prédikáló folyton szem előtt tartja azt, hogy különféle felkészültségű embereknek szól, emez biztosan tudja, hogy olvasói teológusok vagy ilyen jellegű műveltséggel rendelkező világiak. Ilyen jellegű munkák Sibellius Caspar: *Meditationes Catecheticae* [...] ⁴³ vagy Olevianus *Expositio symboli apostolici*⁴⁴ című kötetei, de ide sorolhatnánk még a gyűjteményes köteteket is, például az 1587-ben kiadott *Thesaurus verae et orthodoxae fidei*,⁴⁵ a *Harmonia confessionis fidei orthodoxarum et reformatarum ecclesiarum*⁴⁶ című könyveket, vagy Anhorn Barthol Heidelbergi Kátéhoz írt gyakorlati elemzését 1683-ból (*Analysis practica. Homiletica catechismi Tigurini ex catechismo Archi-Palatino interpolata*).

⁴² Beythe István: *Köröstyeni tudomannak revid summaya az tiz parancholatrol, euangeliomrol [...] és ur vachorayarol*. Világosvár [Németújvár] 1582.

⁴³ Sibellius, Casparus: *Meditationes Catecheticae in IV. partes divisae*. Vol. 1–4, Amsterdam 1646–1650.

⁴⁴ Olevianus, Casparus: *Expositio symboli apostolici, sive articulorum fidei*. Frankfurt 1580.

⁴⁵ *Thesaurus verae et orthodoxae fidei*. Auctt. Zacharis Ursinus, Hieronimus Zanchius, Theodore de Beze, Johann Jacob Grynaeus ecc., Basileae 1587.

⁴⁶ *Harmonia confessionum fidei orthodoxarum et reformatarum ecclesiarum, quae in [...] Europae regnis [...] profitentur*. Observationes. P. Saint-André, Genf 1581.

3.4. A kézikönyvszerű kátémagyarázat

Végül pedig szólunk kell a kézikönyvszerű kátémagyarázatokról (8). Csak egy ilyen jellegű munkával találkoztam, ez is kéziratos: Vásárhelyi-Tőke István: *Annotationes in Catechesin Palatinam, in usum studiosae Juventulis*. Már a kézirat címe is sokat elárul. Ha fellapozzuk a latin nyelvű kéziratot, egyből látjuk, hogy – a legtöbb kátémagyarázattal ellentétben – ez nem a Heidelbergi Káté kérdés-felelet formáját követi, hanem paragrafusokra osztott fejezetekből áll, amelyek a Heidelbergi Káté alapján ismét három nagy fejezetre oszlanak. Minden fejezetben újrakezdi a paragrafusok számozását. Ha a fejezetek címeit nézzük, azonnal észrevehetjük, hogy a szerző majdnem mindenben Ursinus Zakariás kátémagyarázatát követi, s ami új benne, azt a szövetség teológiához való vonzódása adja.⁴⁷

Egészében nézve, Vásárhelyi-Tőke István majdnem mindenben Coccejust követi, tanításaira hivatkozik, sőt többször a coccejanus Vitringára⁴⁸ is (valószínű Franekerben való diákoskodása alatt került kapcsolatba az ott tanító Vitringával). Vitringa a bűneset előtti cselekvési szövetségből indul ki, és a történelmet felosztotta Istennek Izráellel kötött „ó” kegyelmi szövetségére és a Krisztusban levő „új” kegyelmi szövetségre. Vásárhelyi-Tőke is tanít a foedus operumról és a foedus gratiae-ről.

Ez az osztályozás csak egyik, a lehetségesek közül, annál is inkább, mivel ebben csak azokat a műveket vehettem számításba, amelyeket magam is kézbe vehettem, illetve tanulmányoztam. Ha majd valaki teljes egészében felmérné a Heidelbergi Kátéval kapcsolatos irodalmat, akkor fel lehetne állítani azt a klasszifikációt, amely nagy hasznára válna az ezzel foglalkozó kutatóknak.

4. A kéziratos kátémagyarázatok teológiai arcéle

A kátémagyarázatot mindenekelőtt a teológiai diszciplinák rendszerébe kell behelyeznünk. A mai rendszerezés azt tükrözi, hogy ezt a teológusok inkább a gyakorlati teológia területébe helyeznék, talán azért, mert a kátémagyarázatról leginkább a tanító istentiszteletek kapcsán esik a legtöbb szó, és ebben van is igazság. De a Káté az egyház szimbolikus könyve, és a rendszeres teológiához is tartozik, mivel ez hivatott foglalkozni az egyház hitvallásában

⁴⁷ A címek alapján összehasonlítva: Ursinus: *Corpus doctrinae orthodoxae* [...]. De liberatione hominis; De mediatore; De foedere Dei; De Euangelio; De Fide; De Symbolo Apostolico; De Deo uno & tribus personis; De Deo Patre; De creatione mundi; Vásárhelyi-Tőke István: *Annotationes in Catechesin Palatinam*: De liberatione hominis; De modo liberationis; De mediatore ubi simul de eius constitutione; De Foedere gratiae in genere; De promulgatione Foederis; De Subjecto gratiae; De Fide; De vera Fide; De Mysterio unius Dei, Patris, Filii et S. Sancti; De nominibus Dei; De attributis Dei; De Trinitate Personarum; De creatione.

⁴⁸ Az id. Campegius Vitringa 1681-től haláláig Franekerben tevékenykedett teológiai professzorként. Ő volt az ún. foederalis teológia megalapítója.

megfogalmazott tanításaival. A 18. században Szilágyi István egy *Catechetica teologiáról* is tud, amelynek helye a *Systematica teologiában*, vagy szorosan mellette van, és ezért mondja:

„[...] a Systematica Theologia az ő belső valóságára nézve (quo ad essentiam interiorem) semmit nem különbözik a Catechetica Theologiától, kivált attól a Catechetica Theologiától, melyben az olyan emberek foglallyák magokat, kiknek nagyobb gyakoroltatású érzékenységek vagyon a Hitnek Ágazatiban. És bizony mostan én is olyan magyarázatot (Commentariust) készítek a Catechismusra, melly a magyar nyelven valóságára olyan léssen mint egy Systematica Theologia.”⁴⁹

Mint már említettem, vizsgált kéziratok kátémagyarázataink a 17. és főként a 18. századból származnak. E kései ortodoxia és a teljes puritán teológia kora. Az „orthodoxa tiszta tan” és a „praxis pietatis” egymásnak feszülése és tökéletes ötvöződése. Első látásra azt gondolhatnánk, hogy a Heidelbergi Káté nagyobb népszerűségnek örvendett az „orthodoxus” teológusok körében, mint az utóbbiaknál. Pedig éppen fordítva volt. A Heidelbergi Káté a puritán teológia hatására vált gyülekezeteinkben olyan jelentőssé, habár a Szatmárnémeti zsinaton éppen ellenükben szorgalmazták annak elfogadását és hitvallási iratként való használatát. A református ortodoxia jeles képviselője, művelője és védelmezője, a Heidelbergi Káté egyik legjobb magyarázója, Keresszegi Herman István tiszántúli református püspök volt. Prédikációi erősebbek a tan kifejtésében, mint azoknak a hallgatók életére való alkalmazásában. Fő gondja az, hogy hűségesen tolmácsolja a kátét, amely szerinte a „reformata orthodoxa religio” mértékadó kifejezése. Nála a reformátorok dinamikus és személyes Ige-fogalma már kezd átváltozni az inkább személytelennek és statikusnak mondható Ige-fogalommá. A Bibliára úgy tekint, mint amely a helyes tanokat bizonyító helyek foglalata, és így a textusban fellelhető tanok kifejtését, majd alkalmazását látja az írásmagyarázás feladatának. Kátémagyarázatára az erős intellektualizmus jellemző. Külföldi hivatkozásai mindig az ortodoxia nagyjait illetik: Ursinus, Pareus, Polanus, Keckermann.

Itt érdemes megemlítenünk egy érdekességet, amelyre James I. Good világít rá a 20. század elején megjelent, *The Heidelberg Catechism In Its Newest Light* című kötetében, s amely Ursinus teológiai irányultságát fejezi ki. Külön fejezetet szentel Peter Ramusnak és jelentőségének a Kátéra vonatkozóan. Ramus a 16. században újfajta filozófiai és logikai iskolát alapított a skolasztikus arisztotelianizmussal szemben. Amesius révén ez az iskola lett az európai puritanizmus táptalajává. 1569-ben Heidelbergben járt és Tremellius vendége volt, meghívták tanárnak abba a tanintézetbe, amelyben Ursinus is tanított. A dolog érdekessége az, hogy Ursinus nem tudta elfogadni Ramus elveit, Olevianus ellenben rajongó híve lett. 1975. július 17-én Ursinus levelet

⁴⁹ Szilágyi István: *i. m.* 13.

írt Camerariusnak, s ebben Ramus „szégyenletes, arrogáns szofizmusáról és gagyogásáról” ír.⁵⁰ Ursinust a kései református ortodoxia egyik atyjának tartják. A már említett Szathmárnémeti Sámuel is a református ortodoxia képviselője, a szövetség teológia híve, amely leginkább a törvény magyarázatában jön elő (*Dominica*, 33–44); ám az ő ortodoxiája már jóval közelebb áll a puritánusokhoz, mint a Keresszegié. Prédikációi textusszerűek, és már hiányzik belőlük a skolasztikus arisztotelianizmusra annyira jellemző ésszerű tankidolgozás és azoknak rendszeres kifejtése. Talán a már említett istentisztelet előtti egyórás katekizálás segítette abban, hogy a prédikáció során csak az Ige fényében maradjon. Amint maga mondja: „a Szent Lélek vezetése alatt az Írást az Írással” akarta magyarázni.⁵¹

Komáromi Csipkés György valahol a kettő között helyezkedik el, aki fontos ösztönzéseket kap a puritán teológiától, de „túlhangsúlyozza a fides quae creditur a fides qua creditur rovására” – írja Czeglédy Sándor. Komáromi úgy beszél a puritán teológia atyjának, Amesiusnak *Medulla Theologiae* című könyvéről, mint az „Igaz hit” fő forrásáról. Mindkét teológiai irányzat képviselői megegyeztek abban, hogy a káté csak eszköz a Szentírás és az abban levő kijelentés megismeréséhez, s ezért szorgalmazták, hogy a Bibliával való kapcsolatot fenn kell tartani a tanulás alatt és után. Drégelypalánki János már a puritanizmus képviselője. Ő a Heidelbergi Káté tartalmát már a praxis pietatis, a bensőséges, egyéni kegyesség szempontjából tárgyalta. Kátémagyarázatát „a felsiges Mennyei Királynak” ajánlja. Nála a bűnbánathirdetés sokkal erősebb mármint Keresszezinél.

Teljesen a puritanizmus szellemében születtek Kaposi Juhász Sámuel (néhol: Kapusi) és Szilágyi István kátémagyarázatai. Czeglédy Sándor arról ír, hogy a Kaposinak tulajdonított kátémagyarázatok számos példányban fellelhetők a magyarországi könyvtárakban.

Kutatásaim kétfajta Kaposi kátémagyarázatra derítettek fényt, amit eddig sem Czeglédy, sem Kaposi életrajzírója, Koncz József⁵² nem említ. A marosvásárhelyi Teleki-Téka Ms. 99. és Ms. 97. jelzetű kézíratairól van szó. Az elsőt⁵³ maga Koncz József, a kollégium könyvtárosaként datálja 1699-re, míg a másodikat maga Kaposi írta le cím szerint, viszont dátum nélkül.⁵⁴ A későbbi kéziratok az 1699-es variánsnak hasonmásai, mivel ez a Heidelbergi Kátében megismert kérdés-feleletekben tanít.⁵⁵ A második kézirat tele van latin idézetekkel, utasításokkal, és sokkal tudományosabbnak, igényesebbnek

⁵⁰ Good, James I.: *The Heidelberg Catechism in Its Newest Light*. Publication and Sunday School Board, Philadelphia 1914, 112.

⁵¹ Szathmárnémeti Mihály: *Dominica Catechetica*, 9.: „Non autoritate humana, sed duce Sp. Sancto, Scriptura cum Scriptura.”

⁵² Koncz József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története*. Marosvásárhely 1889, 139–144.

⁵³ Kaposi Juhász Sámuel: *Az Heidelbergai Catechesis Magyarátja*. [h. n.] 1699.

⁵⁴ Kaposi Juhász Sámuel: *Isten beszédének első betűje* [...]. [h. n., é. n.]

⁵⁵ Hat ilyen jellegű másolatot volt alkalmam megvizsgálni.

tűnik, mint az előbbi. Ez teológiai értekezés a Heidelbergi Kátéről, de most már nem kérdés-feleletekben.⁵⁶

Szilágyi István kátémagyarázata a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban található, a Ms. R. 1437/A–B. jelzet alatt. A szerző egy rövidített doxológia kíséretében az *Elöljáró Beszéd* végére jegyzi a leírás dátumát – G. L. H. S. S. Deo. 13. 8bris 1745 –, és egy másik dátumot is ír a kézirat végére: 1746. febr. Steph. Szilágyi. Tehát öt hónap alatt írt egy 920 oldalas kátémagyarázatot!

Az Akadémia Ms. R. 1572 jelzetű kézírata szintén csupán érdekes ötvöződése két tanár kátémagyarázó munkájának. Címe és kötéstáblája szerint a Kaposi J. Sámuelé (Kaposi Juhász Sámuel: *A Heidelbergai Catechesisnek rövid, de értelmes Magyarazattya* [...] *Mellyet maga hasznára leírt s le-iratott Kováts Ferentz Nagy-Enyeden 1745. esztendőben*). Ha azonban figyelmesen olvassuk végig a kéziratot, azt látjuk, hogy az 53. felelet végén ez áll a kézírás megváltozása nélkül:

„Ez eddig Kaposi Uram munkája. Következik már a Szigeti István Uramé, a Nagy Enyedi Theologia Professoré.”

Hogy ez miként lehetséges, nem tudtam kideríteni, hiszen erre máshol nem találtam példát, és Szigeti István valamilyen kátémagyarázatának nyomára nem bukkantam. Szigeti Gyula István enyedi teológiai tanár 1714 és 1740 között, közben szuperintendens is volt 1737-től az 1740-ben bekövetkezett haláláig.⁵⁷

Hermányi Dienes József⁵⁸ kátéprédikációkat ír le kéziratában, de nem a sajátját, hanem azokat, amelyek az enyedi templomban hangzottak el. Sokat közülük Szigeti István professzornak tulajdonít, a 28-ból 18-nak elejére vagy végére van jegyezve, hogy ezeket ő mondta el.

Ezt a különbséget különben abban is le lehet mérni, hogy ki miként látja a katekizálást, illetve, hogy milyen módszereket követve kívánja hatékonyabbá tenni azt. A puritán teológia hatására a katekézis kiterjedt az akkori keresztyén ember életének minden területére, a templomra, az iskolára, a családi házra. Szilágyi István kéziratának 177. és 178. oldalán ír a „közönséges és különös” kátétanítókról a 18. század közepén. A közönséges tanítók a „scolákban és ecclesiákban” tanítanak. Meg is nevezi ezeket: az iskolákban (akadémiák, kollégiumok, gimnáziumok) a professzorok, mesterek és kántorok, valamint a „publikus és privatus” praeceptorok tanítanak, az eklézsiákban pedig a püspökök, „mert a közszükségnek nem a pompázás a dísze, hanem

⁵⁶ Ezeknek száma tehát három fajtára tehető a Czeglédy Sándor által vizsgált, Kaposi-féle prédikációs kátémagyarázat-változattal együtt.

⁵⁷ Graaf, G. Henk van de: *A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVII. században 1690–1795*. Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 1979, 240.

⁵⁸ Hermányi Dienes József: *Miscellanea* [...] III. *Domínicae aliquot Catecheticae*. N. Enyedini, Ab anno 1720, ad annum 1727. 28 prédikáció, 75 lap. Ezek nem Hermányi kátéprédikációi, hanem diák korában írta le a Szigeti Istvánéit gyorsírással.

a munka és a tanítás”, az esperesek és notáriusok, valamint a papok és lévíták.

Ennél érdekesebb a „különös Cathekizmusi Tanítók” felsorolása: „atyák és Tselédes gazdák, akár urak, akár más rendbéliek”, „úri asszonyok, tutorok, tudósabb atyafiak”. Mindezekhez gyakorlati tanácsot is fűz:

„[...] vigyázzanak az ő gondviselések alatt valóknak lelki épületére, úgy, mint gondviselők, megvizsgálván azt gyakorta, mit tanultak az ő gondviselések alatt levők a Közönséges Catechismusi Tanításokból.”⁵⁹

Szilágyi azonban már látja a racionalizmus térhódítását is, és annak káros hatását az erdélyi anyaszentegyházra nézve:

„[...] majd minden reformata Ecclesiák rendtartásba vették azt, hogy vasárnap délután Catechetica Praedicationiok légyenek a templomokban; jóllehet ezt az Erélyi Ecclesiák felette igen nagy károkkal már majd mind lehadják.”⁶⁰

Késő puritán meggyőződésének ad hangot, amikor ennek ellenében hirdeti a Szentírásban kijelentett Ige elsőbbségét az emberi elmére hagyatkozó kortársaival szemben. Ezt írja:

„A Catechismusi tudománynak tsak azok az ő kútfejei, amelyek a Theológiának is kútfejei. Az holott immár tágas mező nyílnék nekem a Disputatoria, hogy vallyon a theológiának és már következésképpen a Cathecismusi tudománynak két kútfejei vannak? Ugy mint a józan okosság és a Sz. Írás? Vagy pedig tsak egy? Ugy mint a Sz. Írás? De én most erre a vélekedésre ki nem terjeszkedem, mert erről eleget versengettenek a fellyebb való időkbén a mi tudós embereink még pedig többire hibás indulattal, félre tévén az atyafiságos szeretetet. [...] jobb azt mondanom, hogy a Catechismusi tudományunk kútfeje, melyből azt kell merítenünk, tsak egy, úgy mint az Istennek kijelentett akarattya, avagy a Sz. Írás, mely az Istennek kijelentett akarattját magába foglalja.”⁶¹

Ugyancsak a puritán kátémagyarázók hivatkoznak nagy előszeretettel a puritán irodalomra is, legtöbbször a Medgyesi Pál által lefordított *Praxis Pietatisra*,⁶² vagy Amesiusra⁶³ és Perkinsre.⁶⁴ Így például Kaposi a 103. kérdés kapcsán ezt mondja:

⁵⁹ Szilágyi István: *i. m.* 177–178.

⁶⁰ Uo. 132.

⁶¹ Uo.

⁶² Medgyesi Pál: *Praxis Pietatis*. Debrecen 1636.

⁶³ Igen elterjedt a 17. és a 18. században Amesius *Medulla Theologica* című műve (Ames, William: *Medulla ss. theologiae, ex sacris literis, earumque interpretibus, extracta, & methodicè disposita*. Amsterdam 1623; Robert Allott, London 1630), valamint Martonfalvy György: *Ars concionandi Amesiana*. Debrecen 1666.

⁶⁴ Perkins, William: *Opera Omnia Theologica*. Genevae 1618.

„Ennek a IVdik parantsolatnak nagyobb értelmére olvasd meg a Praxis Pietatis nevű könyvnek azt a részét, amely vagyon a vasárnapon való Kegyeségnek gyakorlásáról.”⁶⁵

De attól sem riad vissza, hogy amikor azt szükségesnek látja, hozzáadjon a káté tanításához, például a 111. kérdésnél:

„Kérdés: Hány dolgok parantsoltatnak a VIII dik parantsolatban?

Felelet: A Catechismus író a felelet után hármát számlál. De ha ki a Feleletet megnézi, abban négy virtus vagy gyümölcs vagyon. 1. Felebarátunk hasznának előmozdítása, 2. Felebaráttal, úgy, mint magammal tselekedés, 3. Dologtételben híven és szorgalmatosan való eljárás [po. Ha nem tanítok, nem tanulok, nem dolgozom, jaj énnékem!] 4. Az Istentől vett jókból másokkal való jótétel és adakozás.”⁶⁶

E kor kátémagyarázatainak az az átfogó tanulsága, hogy funkciójánál és tartalmánál fogva a Heidelbergi Káté egyesítőleg tudott hatni az egyébként egymással sokszor éles ellentétben kerülő ortodoxiára és puritanizmusra. A Káté elismerésében és magyarázásában megvolt az egyetértés a lényeg tekintetében. A Káté biblicizmusa olyan tekintély volt a magyarázók előtt, amelyet nem tudtak és nem is akartak kétségbe vonni, s a 17–18. században így lett a Heidelbergi Káté az erdélyi reformátusok népkönyvévé, a különböző teológiai meggyőződésű teológusokat összekapcsoló hitvallássá, ugyanis mindannyiuknak az volt a célja, hogy a Heidelbergi Kátéval és annak magyarázásával Krisztus földi egyházának gyarapodását és épülését szolgálják.

A legtöbb kátémagyarázat elején bevezető részt találunk. Ez először a vallásról, illetve vallásokról szól, majd pedig a Szentírásról, a katekéziszról (történetéről és módszereiről), végül pedig a Heidelbergi Kátéről. Ebben is Ursinust követik. Az 56 oldalas *Prolegomena in Religionis Christianae Catechesin, quae in ecclesiis et scholis Palatinatus traditur* című bevezetése két részből áll: *Prolegomena generalia* és *Prolegomena specialia*. Az első szól az egyházzal, az egyház tanításáról és annak előadási és tanulási módozatairól. A kéziratos kátémagyarázatok szerzői vagy másolói azonban nem ilyen visszafogottak a bevezetőt illetően: Szilágyi István 190 oldalnyi bevezetőt ír, Verestói György 530 (!) oldalon készíti elő 16 kötetes kátémagyarázatát;⁶⁷ ezzel szemben a Kaposi kéziratokban egy-két vagy legtöbb 10 oldalnyi bevezetőt találunk.

Egyértelmű, hogy mind a katedrai, mind a szószéki kátémagyarázatok a legjobb hitvallásos nevelésben akarták részesíteni a hallgatókat. A lelkipász-

⁶⁵ Kaposi Juhász Sámuel: *Az Heidelbergai Catechesis Magyarázata*, 171.

⁶⁶ Uo. 207.

⁶⁷ Verestói György: *Heidelbergai Catechesis ur napjainak magyarázata, melyek a Szent Írásoknak egyenes Út-mutatások szerint meg-világosítatnak, és bőven élő adatattak, sőt az okból kihozatott tudományokkal és kegyességre serkentő Intésekkel meg-bővítetttek*. Irattattak Tsomos János által Kolozsvárra 1754. eszt. 1–129. kérdés, 16 kötet, átlagban 750 lap kötetenként.

torok éreztették, hogy munkájukat az anyaszentegyház épülésére végzik, így a kátémagyarázatok a komoly, szinte ünnepélyes hangulat jellemzi. A felelősségnek teljes tudatát ilyen kijelentések éreztetik: „Ha nem tanítok, nem tanulok, nem dolgozom, jaj énnékem!” „Semmi nints, avagy semminek nem kell lenni ok nélkül.” Vagy: „A fehér gyapjú nem issza be olyan könnyen a festéket, sem a száraz föld az esővizet, mint a Tanítvány az ő Tanítójának erkölcsét és természetét.” Apáczai Csere János, meggyőződéses kartézianus volt, s puritán elveiért üzetett el a gyulafehérvári kollégiumból. Az ő *Magyar Enciklopédiája* is meghatározta a tanítók erkölcsét és tanítási stílusát. A teológia tanításáról szóló részt Amesius munkái alapján állította össze, s ebben igen szigorú követelményeket támaszt a tanítóval szemben:

- a) A tanító erkölcsösen éljen, „tanítványainak jó s dicséretes példát adjon”.
- b) „Elég tudós legyen” hivatalának betöltéséhez.
- c) Tudását „jó lelkiismerettel” másoknak is adja át.
- d) Tanítványait „mint atyjok szeresse”, tanítsa őket „világosan, röviden és teljességesen”.
- e) Említse meg őket „Isten előtti könyörgésében”.
- f) Ajándékokon „ne legyen kapdosó”.
- g) Törekedjék arra, hogy tanítványai „erkölcsét és nyelvét” fejlessze.
- h) Szerettesse meg magát tanítványaival.
- i) Tanítói munkáját „a külömb-külobmb féle elmékhez jól alkalmaztassa”.⁶⁸

A katekizmusban és az ún. catechetica theogiában való járatosság Apáczai szerint elengedhetetlen a lelkipásztorok képzésében, amint azt kifejtette 1656-ban, kolozsvári székfoglaló beszédében:

„[...] holott öt esztendő tőltné az szorgalmatos tanulásban és exerceálódásban és megexamináltatván, ha méltó lészen rá, theologiae doctorrá creáltassék, noha csak catechetica theológiában jól fundatus legyen.”⁶⁹

A református hit „artikulusainak” minél érthetőbb magyarázása, az elmélyítés érdeke arra indítja a szerzőket, hogy sok új kérdéssel egészítsék ki a Heidelbergi Káté rendszerét, s ugyanezt az igényt szolgálja az is, hogy a kátékérdéseket bizonyító bibliai anyagot igyekezzenek szervesen beépíteni a magyarázatba. A Káté későbbi kiadói és fordítói pedagógiai, katekétikai elveket követtek akkor is, amikor a Kátét a feleletek rövid summájával, azoknak a margóra nyomtatott „elosztó” kérdéseivel, valamint a bizonyító bibliai helyeket teljes szövegükkel adták ki.⁷⁰ Az sem elfelejtendő szempont, hogy a legelső ábécéskönyvek egyben katekizmusok is voltak, a Káté pedig kora gyermekségüktől felnőtté válásukig kísérte a tanoncokat.

⁶⁸ Apáczai Csere János: *Magyar enciklopédia*. I–II. Budapest 1959.

⁶⁹ Apáczai Csere János: *Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról...* Budapest 1981, VIII.

⁷⁰ Itt főként a 17. század közepétől kiadott kátéokra gondolok, amelyeket holland mintára adtak ki a fentebb említett segítő beosztással.

Amint már említettem, a katedrai kátémagyarázatok többségét bevezető rész előzi meg, amelyben a történelmi alapvetés mellett ott találjuk a katekétika és a katekézis mibenlétéről, illetve hasznáról szóló fejezeteket is. Szilágyi István így vezeti be kátémagyarázataát:

„Minekelőtte az Hejdelbergai Catechesisnek a magyarázatahoz fognék, és ennek fontos kérdéseit és feleleteit a nékem adott kegyelemnek mértéke szerint bővebb értelemmel másoknak elejébe terjesztem, illendő dolognak ítélem lenni, hogy e Tractának elejében egy előjáró beszédet függessek, melyben először szólok közönségesen a Catechesisről, és másodszor nevezetesen az Hejdelbergai Catechesisről [...]”⁷¹

A magyarázati stílusra leginkább az aprólékosság, a mindent részleteiben megmagyarázás szándéka jellemző. Eltekintve Verestói György kátémagyarázataától, amelynek már bevezetője is több száz oldalt tesz ki, és a III. és IV. úrnapijának kifejtésére 758 oldalt szán, a kátémagyarázók visszafogottak és a lényegre törekszenek. A rövid bevezető után egyenként következnek a kérdések, minden kérdés tárgyalása summázással kezdődik, majd pedig a téma kifejtése kérdés-felelet formában történik. Íme egy példa a rendszerező kátémagyarázatra:

„I. úrnapija. 1. Kérdés: Az első rész körül 4 dolgok vannak. 1. Céllya a Catechesisnek, melyre 4 kérdések vannak. 2. A kérdés maga: Micsoda tenéked életedben s halál sat. 3. Summája a Kérdésnek: Itt öt kérdéseket lássunk. 4. A felelet. Melyben ismét három dolog vagy. ún. Leírása a Fő Boldogságnak. Fundamentoma a Boldogságnak. Gyümölcse a Boldogságnak.”⁷²

Ezután a kátémagyarázó felteszi a kérdést: „Most már mi legyen hát a vigasztalás?” A magyarázatok végén a legtöbb kátémagyarázó szívesen él azzal az Ursinustól kölcsönzött módszerrel, hogy pontokban fogalmazza meg a lehetséges ellenvetéseket, majd pedig megcáfolja azokat.

Az utalások szintén az elmélyítést, a jobb megértést szolgálják. Például: „vide Cath.” vagy „lásd a Catech.”, „vide auctorem”, „Lásd a kérdés alatt a Locusokat”, „Vide Ursinum”, „Olvasd meg quod est de die Domini”, illetve „Vide Prax. Piet.”. Csak Backamadarasi Kiss Gergelynél található utasítás Luther vagy Kálvin valamelyik művéhez, például a 483. oldalon: „vide Calvini. Nos. pag. 72.” A diákok feltehetően jól el voltak látva Heidelbergi Kátékkal; a Debreceni Könyvtár például, 3600 példányban adott el katekézist 1772-ben,⁷³ a kollégiumok könyvtáraiban pedig számos külföldön nyomtatott kátémagyarázat állt a diákok rendelkezésére.

⁷¹ Szilágyi István: *i. m.* 12.

⁷² Kaposi Juhász Sámuel: *Isten beszédének első betűje*, 7.

⁷³ Kocsis Elemér – Barcza József: *A debreceni református kollégium története*. Debrecen 1988, 732.

A szemléltető példák közül megemlíthetjük Ursinus kátémagyarázatát, Lampe műveit vagy éppen az Alstediusét. Viszont a kátémagyarázók is gyakran idéznek az egyházatyáktól (Tertullianus, Augustinus, Khrüszosztomosz, Órigenész, Ambrosius és Ignatius), a latin klasszikusoktól (Horatius, Ovidius, Juvenalis, Seneca, Cicero, Hérodotosz, Plinius) vagy éppen Josephus Flaviustól (pl. Szilágyi István). Nem ritkák a görög vagy latin mitológiából vett példák sem (pl. Polükarposz vagy a római Virtus és Honor templomok legendája).

Általában elmondhatjuk, hogy a kátémagyarázóknak gondjuk volt arra is, hogy a mindennapi életre alkalmazzák az általuk kifejtett tanítást. Többször érintik a társadalmi etika kérdéseit, az erkölcsöt megrontó könyveket, a babonáság haszontalanságát stb.

A feladat és a tanulók iránti tisztelet jut kifejezésre abban is, hogy egy-egy úrnapi magyarázatának végén rövid doxológiát és *áment* olvashatunk, s így liturgiális keretbe foglalják a kátémagyarázatot. Ilyen vonatkozásban már a Hollandiában kiadott kiskáték vagy teljes káték is tartalmazták, az ún. *Útmutatást*, amely részletesen leírta, hogy miképpen kell történnie a katekézisenek, milyen énekeket kell énekelni a katekizáció alkalmával, illetve milyen imádságokat kell elmondani, illetve elmondadni.

Előadásom végén le kell szögezmem: a téma feldolgozását különösképpen megnehezíti annak eldöntése, hogy a Heidelbergi Káté magyarázatai melyik teológiai diszciplínához tartozhatnak. Ugyanis a református egyházunk hitvallásához írt magyarázatokként a rendszeres teológiához tartoznak, akár csak maga a hitvallási irat. Másrészt, mivel prédikációkról és bizonyos értelemben tankönyvekről van szó, a gyakorlati teológiához sorolhatnánk őket. Harmadszor: 17. és 18. századi forrásokként, amelyek jól tükrözik a kor jellemrajzát, illetve teológiatörténeti szempontból fontos kéziratokként jelentős egyháztörténeti vonatkozásaik is vannak.

Összegzés

Visszatekintve a kéziratok kátémagyarázatok különös világába, elmondhatjuk, hogy ezek a kéziratok a 17–18. század teológiai gondolkodásának és gyakorlatának hű képét nyújtják. Legtöbbjük nem eredeti, mert nem új teológiai tételeket kívánnak leírni és tanítani, hanem teljes odaadással törekednek megértetni a templom vagy iskola padjaiban ülő gyülekezeti tagokkal, hogy mi életükben és halálukban egyetlen vigasztalásuk.

Ezek a kátémagyarázatok azt is bizonyítják, hogy amikor az Isten Igéjének ügyéről van szó, eltűnnek az ellentétek „orthodoxus” és „puritán” irányzatok között. Az az igyekezet, amellyel a kátémagyarázók Isten Igéjének „summáját” igyekeztek a lehető leghűségesebben érthetővé tenni, példaértékű és ugyanakkor figyelmeztető is.

Ha református egyházunk tagjai a Káté tanításával is erősödtek és épültek a hitben, akkor ez minket is arra kötelez, hogy a lehető leghűségesebben

magyarázzuk azt, mint Isten igaz Igéjének summáját, de ugyanakkor arra is, hogy tanításunkat és magyarázatunkat folytonosan a Szentírással, mint mérőszinórral mérjük le, mert nincs igazság a Kijelentésen kívül. A Heidelbergi Káté nem Szentírás, hanem eszköz, arra, hogy megismerjük és megértsük az élő és ható Igét, és azt élő hittel tudjuk megismertetni és megértetni.